

**ACADEMIA ROMÂNĂ - SCOSAAR
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”**

**MORMINTE TUMULARE LA SFÂRȘITUL ENEOLITICULUI ȘI ÎNCEPUTUL
EPOCII BRONZULUI ÎN ZONA DE SUD A MUNȚILOR METALIFERI ȘI
DEPRESIUNEA BRAD**

**REZUMAT
TEZĂ DE DOCTORAT**

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
C.Ș. I Dr. CRISTIAN SCHUSTER

DOCTORAND:
MIHAELA-VALENTINA BLEOANCĂ

București

-2019-

CUPRINS

CAPITOLUL I. Introducere	5
CAPITOLUL II. Cadrul geografic	9
II.1. Scurt istoric al cercetărilor privind cadrul geografic	9
II.2. Amplasarea geografică și formele de relief	10
II.3. Geologia zonei	14
II.4. Arheologia peisajului în Munții Metaliferi și Depresiunea Brad	15
CAPITOLUL III. Istoricul cercetărilor	18
III.1. Mormintele tumulare situate în partea de sud a Munților Metaliferi și Depresiunea Brad	19
III.2. Mormintele tumulare situate în Munții Trascăului și ai Bedeleului	21
III.3. Mormintele tumulare situate în Munții Petrindului și Dealul Feleacului	25
III.4. Mormintele tumulare situate în partea sud-estică a Transilvaniei	27
CAPITOLUL IV. Explicația termenilor din domeniul funerar	29
IV.1. Tumul și necropolă tumulară	29
IV.2. Rit și ritual funerar	31
IV.3. Mormânt și inventar funerar	32
IV.4. Ofrandă și banchet funerar	34
IV.5. Considerații generale privind fenomenul tumular	34
CAPITOLUL V. Discuții istoriografice privind răspândirea culturii Coțofeni și a grupurilor culturale Livezile, Copăceni și Șoimuș în sud-vestul Transilvaniei	38
V.1. Cultura Coțofeni	38
V.1.1. Aria de răspândire	39
V.1.2. Denumirile culturii Coțofeni	39
V.1.3. Despre încadrarea culturii Coțofeni (de la neolitic la bronz timpuriu)	41
V.1.4. Analiză bibliografică	45
V.1.4.1. Neolitic și neolitic târziu	46
V.1.4.2. Neo-eneolitic	46
V.1.4.3. Epoca cuprului sau aramei	47
V.1.4.4. Eneolitic	50
V.1.4.5. Perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului	54
V.1.4.6. Bronz timpuriu	58
V.1.5. Discuții	61

V.2. Grupul cultural Livezile	62
V.3. Grupul cultural Copăceni	65
V.4. Grupul cultural Șoimuș	66
V.4.1. Aria de răspândire	66
V.4.2. Discuții	68
CAPITOLUL VI. Așezările și mormintele tumulare din vestul și sud-vestul Transilvaniei	71
VI.1. Așezările din Munții Metaliferi și Depresiunea Brad	71
VI.2. Mormintele tumulare din Munții Metaliferi și Depresiunea Brad	78
VI.3. Așezările și mormintele tumulare din Munții Trascăului și ai Bedeleului	109
VI.4. Manifestări funerare la sfârșitul eneoliticului și începutul epocii bronzului în partea sud-vestică a Transilvaniei	133
VI.4.1. Munții Metaliferi și Depresiunea Brad	134
VI.4.2. Munții Trascăului și ai Bedeleului	135
CAPITOLUL VII. Practici funerare în necropolele din vestul și sud-vestul Transilvaniei	137
VII.1. Amplasare, dimensiuni, mărimea și forma necropolelor	137
VII.1.1. Amplasare.....	137
VII.1.2. Dimensiuni	138
VII.1.3. Mărimile necropolelor	141
VII.1.4. Formă	142
VII.2. Structură, amenajări și construcții funerare	144
VII.2.1. Structura mormintelor tumulare.....	144
VII.2.2. Amenajarea tumulilor.....	145
VII.2.3. Construcția tumulilor	146
VII.3. Caracteristici ale mormintelor tumulare.....	147
VII.4. Tipuri și practici funerare.....	148
CAPITOLUL VIII. Necropola tumulară de la Dealu Mare/Podele – <i>Vârful Pietrei</i>	154
VIII.1. Cadru geografic	154
VIII.2. Stadiul cercetărilor	155
VIII.3. Prezentarea cercetării	156
VIII.3.1. Practici funerare.....	158
VIII.3.2. Date antropologice preliminare	160
VIII.3.3. Inventarul funerar	173
VIII.3.3.1. Ceramica.....	174
VIII.3.3.1.1. Discuții	174

VIII.3.3.1.2. Analize XRF	180
VIII.3.3.2. Obiecte de podoabă	183
VIII.3.3.3. Obiecte de silex, jasp și alte roci	190
CAPITOLUL IX. Concluzii	191
ANEXE	
Anexa 1. Descrierea materialelor arheologice din T1/2018 de la Dealu Mare/Podele – <i>Vârful Pietrei</i>	195
Anexa 2. Tabel cu inelele de buclă de aur din bronzul timpuriu descoperite pe teritoriul României	203
Anexa 3. Tabel cu rezultatele analizelor XRF realizate pe fragmente de vase descoperite în tumulul T1 din necropola de la Dealu Mare/Podele – <i>Vârful Pietrei</i>	205
Abrevieri bibliografice	206
Abrevieri	236
Explicația figurilor	240
Planșe	246

Cuvinte cheie: sfârșitul eneoliticului; bronzul timpuriu; Munții Metaliferi și Depresiunea Brad; morminte tumulare; practici funerare.

Lucrarea de doctorat are ca subiect principal analiza mormintelor tumulare de la sfârșitul eneoliticului și începutul epocii bronzului din partea de sud a Munților Metaliferi și Depresiunea Brad, fiind structurată în șapte capitole care au fost împărțite la rândul lor în mai multe subcapitole, fiind urmată de anexe, abrevieri bibliografice, abrevieri, explicația figurilor și planșe. Cercetările realizate de noi (cercetare arheologică într-un tumul și cercetări de teren – inedite) au fost completate cu informații culese din bibliografie, privitoare la tumulii cercetați în întreg arealul Munților Apuseni.

Cercetarea debutează cu capitolul I, *Introducere*, în care se prezintă problematica lucrării și motivele care stau la baza alegerii temei. Având în vedere faptul că fenomenul funerar din arealul geografic amintit nu a prezentat un mare interes pentru cercetători, deși zona beneficiază de un potențial extraordinar, am decis realizarea unui studiu dedicat spațiului și timpului menționate mai sus. Scopul lucrării este realizarea unui repertoriu al necropolelor și tumulilor izolați din sudul Munților Metaliferi și Depresiunea Brad și prezentarea rezultatelor inedite obținute în urma cercetării unui tumul din necropola de la Dealu Mare/Podele – *Vârful Pietrei* în anul 2018, în care au fost descoperite patru morminte, și a unui tumul cenotaf cercetat în același an în necropola de la Dealu Mare – *Dealul Mana*.

Capitolul II, *Cadrul geografic*, este împărțit în patru subcapitole, în care sunt prezentate câteva informații referitoare la cadrul geografic al zonei, amplasarea geografică și formele de relief, geologia zonei și arheologia peisajului, aspecte discutate pe baza informațiilor culese din principalele lucrări din domeniu, coroborate cu constatările personale făcute în teren, pentru fiecare necropolă tumulară identificată. Informațiile obținute în urma analizei privind cadrul geografic, coroborate cu cercetările arheologice realizate în necropolele și așezările din zonă, sunt foarte importante pentru înțelegerea motivației comunităților din preistorie în ceea ce privește habitarea în zonele înalte, în depresiuni, văi ș.a.m.d.

În capitolul III, *Istoricul cercetărilor*, împărțit în patru subcapitole, se prezintă cele mai importante lucrări în care au fost analizate cercetările arheologice, cu specială privire asupra mormintelor tumulare situate în zona munților Apuseni, în centrul și partea sud-estică a Transilvaniei. Extinderea istoricului cercetărilor asupra mormintelor tumulare din centrul și sud-estul Transilvaniei este un demers foarte util, deoarece analogiile descoperite ajută la o mai bună înțelegere a fenomenului tumular din Transilvania, în general, și din spațiul

geografic care ne interesează, în special. La sfârșitul secolului al XIX-lea au debutat cercetările arheologice în necropole din Munții Apuseni, prin investigațiile întreprinse în siturile de la Livezile – *Dealul Sârbului*, Livezile – *Cărpiniș*, Izvoarele – *La Cruce*, Vălișoara – *Gruicul Darului* și Vălișoara – *La Strungă*, fiind realizate de către Samu Fenichel și Károly Herepey. Mult mai târziu au debutat cercetările în zona de sud a Munților Metaliferi, unde, abia în anul 1999 au fost realizate primele săpături într-o necropolă tumulară, la Balșa – *Dumbrăiță* și Mada – *Chiciorele*.

În capitolul IV, *Explicația termenilor din domeniul funerar*, împărțit în cinci subcapitole, sunt prezentate opiniile mai multor autori care au definit cei mai utilizați termeni din domeniul funerar, frecvent utilizați în literatura de specialitate. De asemenea, sunt detaliate unele aspecte care ajută la înțelegerea expresiei „*fenomen tumular*”, care este destul de des utilizată de specialiști în bibliografie, dar de foarte puține ori explicată. O definiție corectă și completă poate fi oferită numai după desfășurarea de noi campanii de cercetări sistematice în tumuli, în special în zona sudică a Munților Metaliferi, unde sunt cunoscute numeroase necropole necercetate.

Capitolul V, *Discuții istoriografice privind răspândirea culturii Coțofeni și a grupurilor culturale Livezile, Șoimuș și Copăceni în sud-vestul Transilvaniei*, este împărțit în patru subcapitole, dintre care două sunt împărțite la rândul lor în mai multe părți. Sfârșitul eneoliticului și începutul epocii bronzului în partea sud-vestică a Transilvaniei sunt reprezentate prin numeroasele așezări și morminte tumulare ale comunităților culturii Coțofeni și ale grupurilor culturale Livezile, Copăceni și Șoimuș. În acest capitol este realizată o analiză succintă a istoriografiei privind cultura Coțofeni, aducând în discuție denumirile, aria de răspândire și câteva informații referitoare la sfârșitul eneoliticului și începutul epocii bronzului, prin prisma bibliografiei. O discuție interesantă este realizată asupra subfazei finale a acestei culturi (IIIc), pentru care au fost lansate de-a lungul timpului mai multe ipoteze în ceea ce privește denumirea. De asemenea, pe baza bibliografiei este realizată o discuție cu privire la încadrarea culturii în diferite epoci. Pentru grupurile culturale Livezile, Copăceni și Șoimuș este prezentată aria de răspândire și câteva discuții referitoare la descoperirile atribuite acestora.

Capitolul VI, *Așezările și mormintele tumulare din vestul și sud-vestul Transilvaniei*, este împărțit în patru subcapitole, ultimul fiind la rândul său împărțit în două părți. Este prezentat repertoriul așezărilor și al mormintelor tumulare din Munții Metaliferi și Depresiunea Brad și din Munții Trascăului și ai Bedeleului. De asemenea, sunt analizate manifestările funerare de la sfârșitul eneoliticului și începutul epocii bronzului din spațiul

amintit. Primele așezări din Munții Metaliferi au fost identificate și cercetate la mijlocul secolului XX. Mult mai târziu, la sfârșitul secolului, au fost identificate și cercetate primele necropole tumulare. Repertoriul mormintelor tumulare din arealul studiat cuprinde atât necropolele cercetate cât și pe cele necercetate, dar și tumuli izolați. Majoritatea dintre acestea sunt amplasate pe coame sau vârfuri de dealuri, având distanțe aproximativ egale între tumuli. Tumuli cercetați au oferit rezultate spectaculoase, atât din punct de vedere al inventarului funerar, cât și al ritului și ritualului funerar, putând fi asociate cu descoperirile din Munții Trascăului și Bedeleului.

În capitolul VII, *Practici funerare în necropolele din sud-vestul Transilvaniei*, împărțit în patru subcapitole, dintre care primele două sunt împărțite la rândul lor în mai multe părți, sunt prezentate informații referitoare la amplasarea, dimensiunea, mărimea, forma, structura, amenajările, construcțiile, caracteristicile, tipurile și practicile funerare. Practicile funerare ocupă un loc important în viața comunităților preistorice, aducând în prim-plan percepția despre credință și viața de apoi. De asemenea, comportamentul comunității față de defunct ține de respectarea unor practici și credințe, dar și percepția lor despre moarte și relațiile pe care le-au avut cu persoana în cauză, în timpul vieții. Prin practici funerare se înțelege respectarea unor obiceiuri în ceea ce privește pregătirea defunctului pentru trecerea în viața de apoi, dar și elementele referitoare la amplasarea tumulilor, structură, caracteristici, cronologie și tipurile de înmormântări practicate de comunități. Mormintele tumulare din partea de sud-vest a Transilvaniei sunt structurate asemănător, având o arhitectură impunătoare, care este reprezentată prin forma și practicile funerare utilizate de comunitățile de la sfârșitul eneoliticului și începutul epocii bronzului în Transilvania. Informațiile obținute în urma cercetării tumulilor contribuie la formarea unor opinii, completarea sau modificarea acestora, cu privire la materialul utilizat pentru construcție, dar și tipurile de înmormântări practicate în perioada amintită. Pentru construcția lor s-au folosit cantități mari de piatră, cu ajutorul căreia se realiza mantaua, cu rol de „înveliș protector”. Apoi tumulul era acoperit cu pământ. Au fost identificate două tipuri de manta, în funcție de materialul și tehnicile folosite: manta de piatră sau manta de pământ bătucit. Una din caracteristicile mormintelor tumulare din arealul cercetat este reprezentată de faptul că acestea sunt amplasate în zone înalte, fiind valabilă și pentru o parte din așezări. Câteva dintre caracteristicile care stau la baza construcției funerare sunt date de aspectele care vizează credința comunităților și modul prin care puteau să-i protejeze pe defuncți. De asemenea, trebuie menționat faptul că există situații în care mormintele tumulare sunt amplasate în apropierea așezărilor, fie la o altitudine mai mare față

de acestea, fie la o altitudine mai mică, pentru a le permite membrilor comunității să aibă vizibilitate asupra acestora.

Capitolul VIII, *Necropola tumulară de la Dealu Mare/Podele – Vârful Pietrei*, este împărțit în trei subcapitole, fiind dedicat rezultatelor cercetărilor întreprinse în tumulul T 1 în anul 2018. Pentru început este prezentat *Cadrul geografic* al zonei în care este situată necropola, continuând cu *Stadiul cercetărilor*, în care sunt prezentate lucrările care conțin informații referitoare la necropolele tumulare și așezările din zona amintită. Ultimul dintre ele, *Prezentarea cercetării*, este și cel mai important, fiind împărțit la rândul său în mai multe părți. Sunt discutate practicile funerare întâlnite în tumulul cercetat. O atenție deosebită este oferită analizelor interdisciplinare – date antropologice asupra scheletelor descoperite și analize XRF realizate pe câteva fragmente de vase descoperite în morminte și în mantaua tumulului. Sunt discutate toate categoriile de obiecte care compun inventarul funerar. Un fapt specific mormintelor tumulare este reprezentat de numărul mic de fragmente ceramice descoperite, pe baza cărora tumulul a fost încadrat în bronzul timpuriu. Totuși, există și un număr mic de fragmente care au fost atribuite culturii Coțofeni (faza IIIc), descoperite în mantaua tumulului. Așadar, au fost identificate fragmente ceramice care aparține următoarelor categorii de vase: căni, cești, pahare, linguri, vase borcan și câteva fragmente de factură grosieră care nu au putut fi încadrate tipologic. O parte dintre fragmentele ceramice (Coțofeni și din bronzul timpuriu) au făcut obiectul unor investigații fizico-chimice, pe ele fiind realizate analize XRF, iar rezultatele obținute sunt prezentate în Anexa 3. O parte importantă a acestui capitol este reprezentată de câteva date antropologice preliminare obținute în urma analizei scheletelor și a resturilor osteologice descoperite în tumulul cercetat. Astfel, sunt cunoscute vârstele indivizilor, unele boli de care au suferit, sexul. De asemenea, în cazul unui mormânt (M 3) în care oasele erau foarte fragmentate, s-a stabilit că era compus din doi indivizi. Cel mai important obiect de inventar funerar este reprezentat de un inel de buclă realizat din cupru care este învelit într-o foiță de aur, descoperit în M 3. Piesa este o variantă inedită a tipului Leukas (astfel de piese au fost descoperite în Grecia, Croația, Bulgaria și România) și este singura cunoscută până în prezent realizată în această tehnică (cupru învelit în foiță de aur).

În capitolul IX, *Concluzii*, sunt prezentate considerațiile finale, rezultate în urma analizării bibliografiei dedicată epocii și a materialelor inedite. Analiza se concentrează pe studiul tumulilor din bronzul timpuriu cunoscuți din literatura de specialitate, iar informațiile obținute sunt coroborate cu datele rezultate în urma cercetării a doi tumuli din necropolele de la Dealu Mare (*Vârful Pietrei* și *Dealul Mana*). Cert este faptul că pentru spațiul delimitat de

sudul Munților Metaliferi și Depresiunea Brad, la finalul eneoliticului și în bronzul timpuriu se poate vorbi despre un fenomen tumular, deoarece practica înmormântării în tumuli este cunoscută la toate comunitățile, fie că este vorba despre cele din estul, centrul sau vestul Transilvaniei.

În Anexa 1, *Descrierea materialelor arheologice din T1/2018 de la Dealu Mare/Podele – „Vârful Pietrei”*, am inclus toate fragmentele ceramice descoperite în cursul cercetării arheologice, realizând descrierea fiecăruia, fiind urmărite încadrarea tipologică, descrierea pastei, dimensiunile și contextul arheologic. De asemenea, la începutul anexei am explicat abrevierile pe care le-am folosit în descriere.

În Anexa 2, *Tabel cu inelele de buclă de aur din bronzul timpuriu descoperite pe teritoriul României*, am introdus toate piesele cunoscute din descoperiri sistematice și fortuite, din morminte și așezări, indicând și contextul de descoperire (unde este cunoscut).

În Anexa 3, *Tabel cu rezultatele analizelor XRF realizate pe fragmente de vase descoperite în tumulul T 1 din necropola de la Dealu Mare/Podele – „Vârful Pietrei”*, au fost incluse valorile obținute pentru fiecare element chimic prezent în pasta vaselor. Studiind tabelul, putem constata faptul că în pasta vaselor se găsesc foarte multe elemente chimice, între care și unele metale rare, lucru care nu ar trebui să ne mire, având în vedere faptul că zona cercetată face parte din Munții Metaliferi. Însă, până în prezent nu au fost realizate analize pe pasta vaselor descoperite în zonă și încadrate în bronzul timpuriu, motiv pentru care este foarte greu în prezent să se realizeze o analiză completă asupra acestei categorii de artefacte, prin prisma analizelor XRF.

După *Abrevieri bibliografice, Abrevieri și Explicația figurilor*, am introdus planșele, care cuprind hărți, fotografii, grafice, desene și planuri ale tumulilor inediți identificați, ale materialelor descoperite cu ocazia cercetărilor realizate în anul 2018 (inedite) și ale celor mai importanți tumuli cercetați în Munții Apuseni. Planșele preluate din literatură au fost prelucrate digital, cu scopul de a evidenția importanța fiecărei descoperiri, deoarece multe dintre ele erau foarte greu de utilizat din cauza calității slabe a tiparului.